

Két kisújszállási témájú Móricz-regény keletkezésének körülményei

(„FORR A BOR” és „BÁL”)

Móricz Zsigmond ifjúságának emlékei között járva, kutatva abban a — nem egyedülálló, mégis ritka — élményben részesül az ember, hogy megpillanthatja, milyen döntő élménye, szakadatlan buzogó forrása ennek a lángelmének az ifjúkor. Azon a folyón, mely a gyermek- és férfikor között örvénylik, s amelyen sokan csak pusztá életüket mentik át, ő áthozta gyermeksege, kamasz- és ifjúkora minden kincsét. Abban pedig csaknem egyedülálló, hogy míg az írók általában érett vagy hajlott korukban fordulnak zsenge-koruk, távoli múltjuk felé, mintegy visszaemlékezve, őbenne szakadatlan élménykincs, közvetlen életanyag az ifjúkor. Ezt bizonyítja egész emberi, művészi fejlődése.

Röviden arról van itten szó, hogy ifjú maradt és gyermek mindhalálg. Nem képletesen, hanem valóságban az; nemcsak a költő, hanem az ember is. Egész addig az maradt, hogy mikor pódiumon vagy asztal körül hallottuk beszélni, hangja színével, kiejtésének közvetlen, gyermeki bájával is elragadott, mintha a most érettségizett Nyilas Misi jött volna el közénk. Ez volt az ő legmélyebből jövő, igazi hangja, látása regényeiben is. Az igazságot szenvedélyesen kereső Nyilas Misi döbbenetében nézett körül, tett jelentést; ábrázolt egy magasabb humánium ítélőszéke előtt mindarról, ami ebben a különös magyar világban történt. Egy most előkerült levelében mondja el bizalmasan barátjának, hogy a „*Légy jó mindhalálg*”-ban az 1919—20-ban elszervedett dolgokat írta meg. „*Csak a gyermeki szív rejtelmei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem . . . Az ember örök gyermek marad, ha feje deres is. Talán ez az egy szép van az életben s ez az egy vigasztaló . . . Voltaképpen minden írás líra: a szenvedő szív gyötrelme, idegen alakok burkában egyénítve . . .*” (1930. XII. 12.)

Tehát: minden művünket a bántalom, gyötrelem váltja ki egy embertelen társadalomban, és az igazságot Nyilas Misi gyermekien tiszta kék szemével keressük, s az ő vesztegethetetlen állhatatosságával védjük. „*Ilyen furcsán alakul át az írásban az élet.*”

Az író módszerét követve, új adatok felkutatásával sikerült fényt deríteni Móricz Zsigmond két regényének keletkezési körülményeire. A „*Forr a bor*”-ról és a „*Bál*”-ról van itt szó. Az előbbi 1931-ben, utóbbi pedig 1936-ban jelent meg könyv-alakban. Mindkettő 1929-es többszöri kisújszállási látogatásának, majd húzamosabb ott-tartózkodásának élményéből, anyaggyűjtéséből fakadt. Ez az élmény szinte azonos a „*Légy jó mindhalálg*”-ot világra segítő, bántást, megaláztatást rejtő élményével.

Móricz Zsigmond Kisújszálláson érettségizett 1899. júniusában ottani két és fél évi diákoskodás után. Kapcsolatát megtartotta egykori tanulóitársaival, egyesekkel szíves baráti viszonyt tartott fenn. Aláírta az 1899. június 28-án kelt érettségi találkozási kötelezvényt, melyen huszonöt diák becsületszavával fogadja, hogy: „tíz év múlva Kisújszállás városában összegjön és e nagy napot, mint reá nézve örök-kön-örökké nevezeteket és emlékezeteket, megüli.” Ezt a becsületszót Móricz Zsigmond nem tartotta meg. Mentségére legyen, hogy ez az 1909-es „csudálatos esztendő” annyira izgalmat sikert, egyben lekötöttséget hozott, hogy ideje, érkezése sem volt betartani. A „*Sári bíró*” bemutatójának előkészületei folynak, a nyomdában éppen most nyomják a „*Hét krajcár*” kötetét, mind mulasztóan feladatokat jelent. Fényes kárpótlást adott ezért rövidesen a „*Kerek Ferkó*” megírásával a kun városnak. Ha útja volt arra, el nem kerülte, de az ő naptára már nem ilyen pontos dátumokra, becsületszóra volt beállítva. Viszont egykori osztálytársai azt bizonyítják, hogy az országos hírvé lett Zsiga eddigi zárkózottsága is felengedett, s melegebb, szélesebb kapcsolatot teremtett ifjúkori diáktársaival, az ország legkülönbözőbb részein kopogtatott be hozzájuk, számontartotta őket. A húszéves találkozót szétkergette a háború,

lehetetlenné tette a román megszállás. A harmincéves találkozáson pedig 1929. júniusában olyan események játszódtak le a találkozó körül, amire érdemes emlékezni, s belőle az egy pillanatra sem kétséges következtetést levonni.

Nem volt titok, hogy a város vezetősége, uralkodó rétege Móriczra 1918–19-ben tanúsított forradalmi magatartása miatt, enyhén szólva, — megneheztelt. 1918. decemberében, mikor a földreformot a Károlyi-kormány igyekszik elsüllyeszteni, Móricz elindult, hogy magát a népet szavaztassa meg. Megjelenik Kisújszálláson is, és cikket ír a nép követeléséről. („Népszavazás”, „Vasfejú kunok közt”). A sértődöttek közt voltak persze egykori diáktársai, tanárai, ismerősei is.

Móricz egykori iskolája a kenderesi Horthy-kúria közelségében már a huszas évek elején az ellenforradalom szelleme előtt nyitotta meg a kapuját. Élénk bizonyítéka ennek, hogy a gimnázium is a „Horthy” nevet kapta, a Horthy-családot választotta patronusául, megfestve s dísztermében elhelyezve azoknak arcképeit.

Móriczék osztályának harmincéves találkozáin pedig, mintegy ennek a szellemnek korporációjaként, megalakítják a *Kisújszállási Öregdiákok Szövetségét*. Az 1929. június 30-án volt alakuló gyűlésen a szövetség célját így határozzák meg: „állandó érintkezést teremteni a gimnázium volt tanulói között, ápolni, ébren tartani, fejleszteni és nemzedékről nemzedékre tovább adni azt a vallásérkölcsi és hazafias szellemet, melyet onnan hoztunk magunkkal az életbe...” stb. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ezen az első gyűlésen 167 „öregdiák” jelent meg. Áttekintve a pártoló patronus tagok (Horthy-család), elnökség, vezetőség névsorát, helyükön nem találjuk Móricz Zsigmondnak, az iskola nagy diákjának nevét. Ő az alapszabályok azon pontja alapján volt tagja, hogy valaha ebbe az iskolába járt. Hogy ő mégis a legigazabb „öregdiák” volt, szerette, emlékében hordozta egykori iskoláját, szívében éltek barátai, a kunsági föld, nép, annak több, megható jele maradt fenn. A jegyzőkönyv ezt említi egy elrejtett mondatban: „június 23-án feleségével megjelent, és a Szövetség tagjainak legszívelebbe üdvözlését küldi Móricz Zsigmond.” Egy héttel előtte tehát Kisújszálláson járt. Feleségének megmutogatott mindent, ami számára nemcsak emlék, de szinte élet: a gimnáziumot, az igazgatói lakást, benne azt a szobát, melyben ő lakott, a Sásástó utcai kostyalakot, ahol bizalmas barátjaék, Rázsó Gézaék laktak, a Kossuth utcai kis parasztházat, hová sokszor eljárt kínzó problémái között az öreg Rázsó Jánosékhöz tereferére, felfrisülni. Így ünnepelte meg az érettségijük harmincadik évfordulóját. Ebben az évben többször járt itt, sok időt töltött, de az ellenforradalmi találkozóra nem ment el. Sem az alakulásra, sem azután, sohasem. Nem ment el — nemcsak elvei miatt —, hanem azért sem, mert egy csomó idegen arcot talált volna ott, s a barátok közül csak egyet-kettőt. Az ő neve idegen volt Kisújszálláson akkor, személye kiközösített, nem kívánatos. Neve ugyan évről évre ott szerepelt a gimnázium nyomtatott Értesítőjében a „kiváló növendékek” között. Ezt éppen nem vették le, három évtizeden át kiszedték a nyomdában, s ott hevert a változatlan szövegek között, de a valóságban szidták és ócsárolták. Az ifjúsági könyvtárból, népkönyvtárból hiányoztak a művei, a nevelői kar éberem őrködött, hogy szelleme be ne férközzék, „naturalizmusa meg ne rontsa az ifjúságot.”

Móricz Zsigmond mindezt világosan látta, természetesen nagyon fájt neki, s a maga módján meg is adta rá a választ. Mikor átveszi a *Nyugat* szerkesztését Babits Mihállyal, 1930. április 11-i kelettel a *Nyugat* kiadóhivatalától a következő levél érkezik a gimnázium címére: „Van szerencsénk a tekintetes igazgatóságot értesíteni, hogy Móricz Zsigmond szerkesztő urunk, mint a kisújszállási Kollégium volt hű növendéke, a tanári könyvtár számára író Nyugat előfizetési díját az év végéig kiegyenlítette és így folyóiratunkat továbbra is küldeni fogjuk címükre. Kiváló tisztelettel: Gellért.”

A méltó válasz azonban a *Nyugatban* megjelenő „*Forr a bor*” volt. Majd később ugyanazon milióban es szereplőkkel a „*Bál*.” A két regény a századfordulón játszódik, a maturándus Nyilas Mihály városában, iskolájában krónikai pontossággal, riportszerű hűséggel: minden szereplője magára ismer. Móricz mégsem a századfordulót leplezte le, hanem korának, így Kisújszállásnak is ezt a vezetőrétegét, amely ennek a két regénynek a mocsarában nőtt fel. Íme ezek vagytok ti, nem is lehet tőletek mást várni. És a világválság e szorongató éveiben megírja a „*Forr a bor*” és „*Bál*” csirkefogóinak „felnöött” társadalmát, lépvilágát, a „*Rokonok*”-at: íme, ez lett belőletek!

Megható Móriczknak a vonzalma azokhoz a helyekhez, ahol ifjúkorában járt. Szülőföldjéhez, majd Debrecenhez való szerelmes vonzalma közismert. Kisújszálláshoz is vonzódott. Nem zavarták az elszervedett sérelmek, amik csak addig fájtak,

míg meg nem írta őket; aztán nem számítottak. Oly ártatlan gyermeki szelídséggel, leleménnyel engesztelte ki „megsértett” embereit, hódította meg újra és újra „alakjait”, — csak hogy még többet tudjon meg, ismerjen meg belőlük, hogy szinte az igazsága igazolva legyen. Jellemző és érdekes a „*Forr a bor*” kisújszállási visszhangja. Mikor a regény megjelent, kézről kézre járt, nagy szenzáció volt. Minden alakot megfejtettek, még az összetetteket is. Lajstromokat készítettek arról, ki kicsoda, milyen néven szerepel a regényben. Legnagyobb hatással mégis a gimnázium ifjúságára volt. Egykori vallástanára, — *Csapodi* néven szerepel a regényben, egyenesen pert akart indítani Móricz ellen. Az nem tetszett neki, hogy a felelőjét csapodár asszonynak rajzolja, ez nem volt a valóságnak megfelelő. Józanabb kollégái lebeszéltek, mondván, ugyan milyen bizonyítékai lehetnek regényalakok tekintetében, akiknek még a nevük is más. Móricz pedig Kisújszálláson jártában ártatlanul annyit mondott volna: „*Ne tegye azt, kedves bátyám. Így csak Kisújszálláson tudják. Ha beperel, az egész ország megtudja.*” A „*Bál*”-ban nagy szerepet kap, ő az az el-lenszenves tanárfigura, aki útjába igyekszik állni az ifjú Nyilas társadalmi ténykedéseinek, és csúfosan elbukik. Ebből nem lett semmi baj, a tények, az alakok jellemzőek, alapjában igazak. Sőt egyetlen élő tanára ma már büszkén vállalja regénybeli szerepét.

Az egykori fiatal diák képzeletét és érdeklődését különösen megragadta a Kunság régi pásztorvilága, a pásztor-alakok, sokat is írt ezekről. Megtörtént, hogy még kihajtás előtt kora reggel ott várta a csordásokat a csordajáráson, és egész nap eltöltötte velük az időt. Ez már író korában történt. Meglátogatta a vásárokat is, ott állt vagy üldögélt, ártatlan, kíváncsi arccal hallgatta, figyelte az embereket, jegyeztetett. Ilyen alkalmakkor nem mulasztotta el a találkozást régi embereivel. 1932-ben, mikor a „*Forr a bor*” nagy hullámokat vert a megírt városban, kíváncsian s bizonyos izgalommal ült asztal mellé „alakjai” társaságában. A társalgás vontatott volt, ezek az emberek különben is szerettek nagyokat hallgatni spriccereik mellett. Eltelt az idő, a regényről egyetlen szó sem esett. Semmi visszhang: ez lehetetlen. Végül odafordult a mellette ülő polgármesterhez, aki egy osztállyal járt valaha feljebb a gimnáziumban:

— *Hát János, hogy tetszett az utóbbi regényem?*

— *Miféle regényed?* — pislog ravaszokán Gaál János.

— *Hát a „Forr a bor”...*

— *Nem tetszett az sehogy, hallo! Zsiga. Nem szoktam én a te regényedet olvasni.*

Olvasta-e vagy nem, de a nyilatkozat kritika volt, nemcsak az övé, hanem az ország ügyeit vezető rétegé is: a látszatközömbösségé, valójában a nyers visszautasításé: 1919-ért. Ekkor érezhette Móricz, hogy még nem mondott el mindent, még mindig fáj valami, még meg kell írni a „*Bál*”-t is, az ellenforradalom és fasizmus útját járó magyar intelligencia „felserdülését”. Hogy mindenki lássa meg, ismerje meg: nem véletlen az, ami a kiegyezés óta a mai napig történt ebben az országban.

Kiss Tamás